

7. Белей Л. О. Русинська мова в Югославії та Хорватії // Л. О. Белей // Українська мова. Енциклопедія. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 527.
8. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства / Микола Мушинка // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції. – Т. 207. – С. 152.
9. Олекса Горбач Лексика говірки бачвансько-срімських українців / Олекса Горбач // Науковий збірник музею української культури в Свиднику. – № 4. – Кн. 1. – 1969. – С. 320.
10. Румянцев Олег Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918 – 1991) / Олег Румянцев // Монографія. – 523 с.

УДК 821.161.2

О. В. Якименко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

РОМАНТИЧНО-СЕНТИМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОВІСТІ «ЧЕБРЕЦЬ-ЗІЛЛЯ» НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО

У статті розглянуто стилеві особливості повісті «Чебрець-зілля» Наталі Романович-Ткаченко. З'ясовано місце романтизму й сентименталізму в художньому світі повісті. Окреслено проблемно-тематичні виміри твору. Виявлено особливості характеротворення.

Ключові слова: романтизм, сентименталізм, повість, герой, пророк.

В статье рассмотрены стилевые особенности повести «Чебрец-зелье» Натальи Романович-Ткаченко. Выяснено место романтизма и сентиментализма в художественном мире повести. Определены проблемно-тематические параметры произведения. Выявлены особенности создания характеров.

Ключевые слова: романтизм, сентиментализм, повесть, герой, пророк.

The article considers the stylistic features of the story «Chabrets-zillya» by Natalia Romanovitch-Tkachenko. The place of romanticism and sentimentalism in the artistic world of story is found out. The problem-thematic parameters of the work are outlined. The features of character creation are exposed.

Keywords: romanticism, sentimentalism, story, hero, prophet.

Останнім часом з'явилося чимало праць з історії українського письменства 20-х років ХХ ст. Маємо дослідження таких учених, як Ю. Ковалів «Історія української літератури кінець ХІХ – початок ХХІ ст.» (2014), В. Кузьменко «Історія української літератури. ХХ – поч. ХХІ ст.» (2013), О. Романенко «Людина і світ в українській літературі доби Розстріляного відродження» (2006), О. Гудзенко «Романтичні засади української драматургії 20-х років ХХ століття (І. Дніпровський, Я. Мамонтов, М. Куліш)» (2002), С. Журба «Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ століття» (2000), В. Агеева «Українська імпресіоністична проза» (1994) та ін. Як бачимо, автори досліджують історію вітчизняного письменства в різних ракурсах.

Проза Наталі Романович-Ткаченко – цікава й маловивчена сторінка літературного процесу початку ХХ ст. Зокрема, це стосується і повістей, що визначає актуальність цього дослідження.

Метою даної статті є визначення романтично-сентиментальних домінант повісті «Чебрець-зілля» Н. Романович-Ткаченко. Для цього необхідно вирішити ряд завдань: з'ясувати особливості стилєвої моделі романтизму й сентименталізму повісті «Чебрець-зілля», визначити її проблемно-тематичний діапазон, окреслити специфіку моделювання образу героя. Об'єктом дослідження обрано повість «Чебрець-зілля» Н. Романович-Ткаченко. Предметом – стилєві особливості повісті письменниці.

Даючи характеристику добі 20-х років ХХ ст., О. Гудзенко зазначає: «У цей період, особливо на початку громадянської війни, література, мистецтво, театр часто зображували боротьбу Червоної армії в ореолі революційної романтики. Червона армія, оповита таємничими міражами, втрачала свої реальні обриси і виступала як стихійна сила для подолання якихось космічних перешкод, які повстають проти революції» [2, с. 6]. Події повісті «Чебрець-зілля» (1927) відбуваються упродовж перших пореволюційних років. Авторка часом завуальовано, а часом прозора натякає на політичну ситуацію в Україні, показує перші паростки зародження партійної номенклатури. Зокрема, багато уваги приділено дослідженню нової суспільної психології.

Н. Романович-Ткаченко надає повісті виразного лірико-романтичного спрямування. У творі розроблений романтичний мотив про цілюще чебрець-зілля, «чарівний дух землі» [10, с. 213]. В його основі – народнопісенний мотив про незвичайне чебрець-зілля як символ материного благословення і чудодійний оберіг від зла. Образно чебрець – це «цвіт душі» героїв, це те прекрасне, що вони привносять у світ: «Люди так, як те зілля в полі: є материнка, є розмай-зілля, є чебрець-зілля і разом з тим будяки різні, бур'яни. [...] Чебрець-зілля воно таке: непомітне наче в траві, а пахуче, а цілюще. Од його голова така свіжа, як змиєш, воно так – як обвіє пахощами людину, то аж легко на голову...

А дурмани оті задушливі... а будяки колючі» [10, с. 212]. За таким же полярним принципом письменниця розподіляє героїв – «чебрець» і «бур'яни», позитивних і негативних. Н. Романович-Ткаченко продовжує лінію ліричних повістей М. Івченка, не дарма М. Могилянський співвідносив цих письменників за типом світловідчуття. Як зауважила С. Журба, герої повістей 20-х років – «романтики, мрійники, пасивні спостерігачі життя. Вони не борці, а виснажені війною та внутрішніми боріннями, прагнуть мирної праці і душевного спокою» [4, с. 40]. Знайомлячи з головною героїнею, авторка вдається до влучного порівняння: «Вона стояла немов втілена скорбота цілого краю, що вже знесилився у війнах, що вже прагне будувати» [10, с. 165].

Ада і Ганка уособлюють нове революційне жіноцтво. У драматичному етюді «Вітри жовтневі» письменниця вже зверталася до образу сестри милосердя, яка перевтілюється в революціонерку. Схожі метаморфози відбуваються і з Адою. На початку повісті згадується, що вона була сестрою на фронті, у мирний же час – це ідеальне втілення жінки-комуністки. Ця героїня представляє верству революційної інтелігенції. Захоплення в юності соціалізмом переросло в професійне покликання, заради якого вона навіть покинула навчання в консерваторії. Натомість Ганка – селянка, яка перейнялася комуністичними ідеями. Жіночі характери у творах 20-х років відзначаються від своїх попередниць більшою рішучістю, твердістю, але в поєднанні з тією самою ліричною жіночністю. Навіть портрети героїнь схожі: Ада «мовчазна, стримана

й працювати», працює «суворо й діловито», «міцно стиснувши прекрасні тонкі уста» [10, с. 161]; Ганка «суворо стиснути уста, так запитливо дивляться очі. Тонка, струнка постать, як завжди наперед поривається» [10, с. 186].

У повісті авторка продовжує розмірковувати про «родинне вогнище». Кожна героїня виявляє своє бачення материнства, шлюбу і ролі чоловіка в ньому. «Жінка – творчиня життя. І раба його. Від печі до пелюшок, від пелюшок до ліжка – ненастанний танок на місці, поміж чотирьох стін. Носи, роди, годуй, вари, пери... цілуй і знов носи, знов роди... і більш нічого не смій... Як за кам'яною стіною...» [10, с. 229], – іронічно заявляє очільниця жінвідділу Рахіль. З одного боку, героїні відкрито говорять про приниження жінок, шукають шляхи вирішення; з іншого – авторка дає зрозуміти, що в радянській республіці майже нічого не змінилося: «Пишеш, пишеш [...] а доля жіноча та сама, хоч вже «революції рік п'ятий», а не історичне печерне життя. Кому жінка напише? Кому поскаржиться? Хто її послухає, як навколо все чоловіки? Вся влада в чоловічих руках» [10, с. 218]. Письменниця показує, що навіть у стінах зразкової, на перший погляд, комуні і партшколи – море жіночого горя.

Повість насичена сентиментальним пафосом, у ній змальовано низку шляхетних, мрійливих, ідеальних героїв з простолоду, здатних до глибоких переживань і рефлексій. Сучасні письменниці критики закидали їй надмірну ідеалізацію героїв. Як зауважив В. Покальчук, «Всіх їх авторка малює лише одною фарбою, – або білою, або чорною, і тому одні з них – Андрій, Івась, Рахіль, сюди-ж належить і Ада, надто вже ідеальні і щось мають в собі «не от мира сего» (це за метафоричним виразом авторки є «чебрець-зілля») другі-ж – Возняк, Лапин, Лія – негідники.

Оці ідеальні постаті, коли-б від них відкинути етикетки комуністів, нічим не різнилися-б від інтелігентів Грінченківського типу; вони не хто інший, як культурні евідники українського передреволюційного села» [8, с. 174]. І критик, безумовно, має рацію, адже герої схильні до надмірної емоційності і є втіленням моралі і взаємоповаги. Андрій Іваненко шанує прагнення Ади до творчої праці, цілковито підкоряється волі дружини, навіть відмовляється від спільного проживання, щоб не відбирати у неї години, призначені для занять музикою; покійно чекає на час, коли його покличуть. Івась Верещак змальований ідеальним комуністом, вірним лицарем, однолюбом: «Казав батькові її [...], що в школі Ганки ніхто не зачепить, і він, Іван, її охоронятиме від усього лихого. Значить і собі він пообіцяв це – й виконає. Що ж що любляться, що мріють одружитися? Ще не пора. Він і сам вважає, що як любить її, то й не повинен зачіпати її тепер. Вона ще вчиться, хай раніш на шлях свого життя твердо стане обома ногами... А то легко долю дівчині звінечити для своєї втіхи. *Комуністів так не годиться*. Любить її... як він її любить» [10, с. 239]. Відповідно до засад сентименталізму, в образі Івася авторка підкреслила здібність простої людини, колишнього селянина, до тонких, чуттєвих переживань: «Це Івась... що і одної, любові, не займав, чекав слушного часу... Стриманий, аскетичний Івась, що жертвою свого аскетизму вправ» [10, с. 261]. Не витримавши докорів сумління через зраду коханій, Верещак накладає на себе руки. У цьому образі письменниця поєднала сентиментальну чутливість і монолітність комуністичних переконань. Ідеологічна правдивість і фізичний (по відношенню до жінок) аскетизм вирізняв Івася від решти: «Думав так, як Скворода, – ходити світами та говорити з людьми. Своє їм повчати... а найбільше від них учитися. І так жити між небом та землею...» [10, с. 245]. Втративши цноту, він позбавився ореолу ідеальної людини, виявився не адаптованим до подальшого життя.

Повість прикметна, передусім, своїм романтичним пафосом. Розглядаючи структурні компоненти романтичних творів, М. Наєнко зауважує, що прозаїки завжди предметніші у своєму художньому мисленні, вони «прагнули розкрити зміст мас через конкретні дії певних груп людей, зорганізованих колективів» [7, с. 156]. У Н. Романович-Ткаченко це керівництво і курсанти партшколи. Дослідник, на прикладі новели Г. Косинки «На золотих богів», виокремлює, зокрема, такі романтичні риси творів, як принцип бінарного протиставлення героїв, використання двох типів письма (імпресіоністські описи-враження і переважно безособові полілози) [7, с. 157]. Ці прикмети притаманні й повісті Н. Романович-Ткаченко, хіба що місце безособових полілогів заступила гумористично-сатирична тональність. Час і місце дії постають дуже узагальнено. Їх читач може визначити з контексту (вже «революції рік п'ятий» [10, с. 218], з натяків авторки).

Романтичний мотив у повісті виникає через розкриття психології індивідуалізованого героя, через протистояння людини і суспільства. Радянська дійсність постає як ворожа творчій особистості, якою є головний герой політком Андрій Іваненко. Він щиро вірить у революційні ідеали й скеровує свою діяльність на підготовку кадрів ідейних (духовних) провідників, якими мають стати курсанти партшколи.

Загальною тональністю колективного естетичного руху до оновлення, наявного у 20-ті роки, на думку О. Гудзенко, є «романтична скерованість у майбутнє, намагання передбачити це майбутнє, «прочитати» його орієнтири, зашифровані в системі символічного, очима новітнього пророка» [3, с. 10]. Герой повісті обирає шлях активного впровадження ідеального, вимріяного ним світу. Політком – ідеологічний керманіч, носій нового типу світогляду – комуністичного. Цим образом авторка продовжує ряд типів новітніх пророків: Сава Крилатий («Тумани»), Марко («Марко і Мара»). У сні-видінні Андрія переплітаються реальне та уявне, це своєрідне віщування неминучої перемоги: «Біла хмаринка несе його далі... Ось внизу хати – село. Звідти люди руки простягають. Хмаринка сідає нижче, він бачить їх; це з Камінців – дядьки, парубки, молодіці кричать: «Ми до вас, ми вам віримо, бо ви вже на небі. Кажіть же нам звідти своє слово!» *І Андрій заснівав*. А ось хмаринка далі. Тут село-фабрика посеред степу. І чебрець – навколо фабрики стелеться. *Андрій дужче сніває*» [10, с. 203]. Авторка створює ілюзорні образи пророка та своєрідної «загірної комуні», що відповідало естетичним вимогам того часу.

«Духовне становлення героя революційної прози, – на думку О. Романенко, – це створення нової цілісності буття та людини, оскільки старий світ, як і його моральні установки, зруйновано. Причому кожен автор створює власну концепцію людини, на якій ґрунтуються стильові, ідейні особливості його творів. В духовному поступі мистецтва 20-х рр. письменники вбачали «творення нової культури», зміну свідомості усєї своєї епохи, «перероблення й перевстановлення всього старого світу, всіх психоідеологічних і психофізичних особливостей і якостей людини й суспільства» [9, с. 17]. Андрій, Івась, Ада, Ганка уособлюють зміни у сфері сучасного їм духу, вони є продовженням пануючого в прозі 20-х років позитивного «типу монолітного більшовика, що своє індивідуальне життя підпорядковує соціальним інтересам» [6, с. 208].

Як і в будь-якого лідера, у Андрія є як прихильники, так і вороги. Більшість курсантів і викладачів готові йти за своїм керманічем, він для них зразок до наслідування. Але в той же час Андрій – трагічний герой. Возняк, Макуха через інтриги і доноси домагаються публічного розгляду помилок, допущених керівництвом партшколи. Спеціальна комісія парткомітету, надіслана з центру, не виявляє порушень. Перевіряючі усвідомлюють, що це провокація, але виносять ухвалу не на користь Андрія, щоб забезпечити себе в майбутньому від можливих чисток:

– Ну, дивись, Алферів, виходить треба міняти резолюцію.

– Д-да, виходить... Підвів зав сам себе... ота ладанка, зілля, не підходяща справа комуністів. А шкода, – парень годящий...

– А ти, Матвій? Твоя думка як голови!

– Та й я так, неподходяща. Так і смали. *А то й нас підведуть під релігійний дурман*: знали про ладанку і не реагували, значить самі релігійні... [10, с. 271]. Андрій – перша жертва нової влади, яка заради власного утвердження приносить у жертву своїх найвірніших прибічників. Таким чином вони забезпечують собі алібі на майбутнє. Герой повісті виступає в ролі зрадженого пророка.

У тексті зринають натяки на чистки в партії. Устами відступника і (як можна зрозуміти з контексту) майбутнього чекіста Макухи авторка попереджає про майбутні репресії: «Знаєш, я у військову партшколу йду учитися. *Будемо діла крутити...*» [10, с. 268]; і про можливість безкарно мститися ворогам: «Ось покажу тобі [...] А твого любого зава виведу на чисту воду. Так виведу, що *вичистять його*» [10, с. 268]. Отже, повість Н. Романович-Ткаченко органічно вписується в контекст «пророчих» творів 20-х років.

«Пророчими з часом виявилися прості, але на диво прозорливі фрази, на перший погляд, малозначущі репліки, вкладені авторами-романтиками в уста своїх героїв. У них – вся біль і гіркота, що опановує людиною в результаті осмислення і усвідомлення всіх втрат як наслідок так званих перемог і розуміння, що все, що сталося, – це тільки початок якоїсь велетенської трагедії, і, вужче, трагедії їх власного роду, народу [...]. Болючі пророчі рефлексії, тонке споглядання світу, глибокі обсервовані висновки розширюють ефект пророчої візії до своєїрідної картини світу «сьогодні – в завтра», яка рідко дає неправдиві свідчення, бо базується на безпомилковому – сприйнятті й вчужанні людини у сьогодення» [2, с. 456]. Н. Романович-Ткаченко у своїх творах передбачила неминучі репресії радянської влади проти тих, хто у свій час допомагав їй здобути.

Отже, у повісті «Чебрець-зілля» письменниця творчо осмислила і відтворила події перших років становлення радянської влади в Україні. Авторка відобразила руйнування старого світу, зміни в свідомості людини і соціуму. Повість належить до «пророчих» творів, адже в ній виявляється авторська оцінка подій, звучить пересторога і передбачення неминучих репресій. «Чебрець-зілля» насичене сентиментальним і романтичним пафосом, у ньому змальовано низку шляхетних, мрійливих, ідеальних героїв з простолюду, здатних до глибоких переживань і рефлексій. Романтичний мотив у повісті виникає через розкриття психології індивідуалізованого героя, через протистояння людини і суспільства.

Література:

1. Агеєва В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеєва – К., 1994. – 158 с.
2. Гудзенко О. Конфлікт «Людина – стихія» і його літературне розв'язання / О. Гудзенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – Вип. 18. – С. 5–8. – (Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика)
3. Гудзенко О. П. Романтичні засади української драматургії 20-х років ХХ століття (І. Дніпровський, Я. Мамонтов, М. Куліш) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. П. Гудзенко. – К., 2002. – 19 с.
4. Журба Світлана. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ століття / Світлана Журба. – Тернопіль : СМП «Астон», 2000. – 120 с.
5. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст. : підручник : [у 10 т.] / Юрій Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2014.– (Серія «Альма-матер»). Т. 3 : У сподіваннях і трагічних зламах. – 2014. – 472 с.
6. Коряк В. В боях [статті і виступи 1925-1930] / В. Коряк. – Х. : Література і мистецтво, 1933. – 394 с.
7. Наєнко М. К. Романтичний епос. Ефект романтизму і українська література / М. К. Наєнко. – 2-ге вид., зі змінами й доп. – Київ : Просвіта, 2000. – 382 с.
8. Покальчук В. Н. Романович-Ткаченко. Чебрець-зілля / В. Покальчук // Життя й революція. – 1928. – № 4. – С. 173–175.
9. Романенко О. В. Людина і світ в українській літературі доби Розстріляного відродження : монографія / О. В. Романенко – К. : Компанія ВАІТЕ, 2006. – 98 с.
10. Романович-Ткаченко Н. Твори. / Н. Д. Романович-Ткаченко ; [передм. Н. Шумило]. – К. : Дніпро, 1987. – 397 с.